

KISGAZDASÁGOK VARSÁNYBAN¹

1992, a termelőszövetkezet felbomlása után egyéni tulajdonú mezőgazdasági üzemek alakítására nyílt lehetőség Varsányban. Az alábbiakban azt mutatjuk be, hogy a *kisgazdaságokat* létrehozó újgazdák előtt milyen *minták* álltak a korábbi időszakból, ezeket mennyiben vették figyelembe, illetve milyen *más forrásból* szerzett ismereteket használtak a gazdálkodás megszervezése során.

A földhöz jutottak többsége örömmel vette az új lehetőséget, és terveket kovácsolt a jövőre. Milyen elképzeléseik voltak a gazdaságok üzemeltetésére? Azt tudjuk, hogy intézményes segítséget nem kaptak, talán kezdetben nem is fogadtak volna el. Igaz, ma már azt mondják – a sikertelenségek árnyékában –, hogy mondják meg mit termeljünk, és akkor eredményesek leszünk. Modern, eredményesen gazdálkodó, piacképes kisgazdaság szervezésére nem volt előttük példa. Az idősebbek, akik még emlékeztek a tsz előtti önálló gazdálkodás időszakára, nagy önbizalommal kezdtek a pár hektáron gazdálkodni, hiszen végig abban a tudatban éltek, hogy a tsz, az agrónomusok és más szakemberek nem értenek a gazdálkodáshoz, nem ismerik a falu határát, az időjárásit, a talajviszonyokat stb., összességében nem értenek a mezőgazdasághoz. Őelőttük az 1960 előtti gazdálkodás mintája lebegett. A náluk fiatalabbak részben a szülők tapasztalatára, az otthon hallottakra, illetve a háztáji gazdálkodás tapasztalataira vagy a tsz-ben látottakra támaszkodhattak. A nagyüzemi gazdálkodás kitermelt egy sor mezőgazdasági szakembert, akik között kevés volt a szakmunkás, a tehnikusi réteg is csak a gazdálkodás egy-egy részéhez értett. Komplex üzem irányításában az agrónomusok szűk köre szerzett tapasztalatot, 1960 után kisüzemeket csak a szakszövetkezeti tagi gazdaságok üzemeltetői működtettek, ők is szimbiózisban a szövetkezettel.

¹ A település Nógrád megyében, Szécsénytől 7 km-re található. 1971 és 1975 között az MTA Néprajzi Kutató Csoport végzett itt szociálanropológiai vizsgálatot Bodrogi Tibor vezetésével (1978). A megismételt vizsgálatot a T 034799 számú OTKA-program keretében (Varsány. Egy észak-magyarországi falu megismételt társadalomnéprajzi vizsgálata) Sárkány Mihály irányította.

Vegyük sorra a mintákat. Mi volt a gazdálkodók stratégiája 1960 (pontosabban 1947) előtt?² Milyen cél lebegett a szemük előtt? Az eredményes gazdálkodás a család eltartását szolgálta, a befektetések pedig a nagyobb gazdaság megteremtését, aminek alapját a földvásárlás jelentette.

Anélkül, hogy erőltetett párhuzamok bemutatásába bonyolódnánk, térjünk vissza néhány mutató erejéig az 1945-ös állapotokhoz, a földosztást követő helyzet-hez, amelynek a ma élő idős generáció tagjai még aktív részesei voltak.³

1945-ben, a földosztás során 1097 kat. hold földet osztottak szét 306 jogosult között. Átlagosan 4 kat. hold jutott egy családnak. A gazdasággal rendelkezők száma kb. 12%-kal nőtt, emelkedett az 5–10 kat. hold nagyságú birtokok száma. 519 birtok keletkezett Varsányban a földbirtokrendezés eredményeként, és ebből 252 volt az 5 kat. hold alatti. Részben a törpebirtokosok, részben a korábban földnélküliek jutottak földhöz, és számukra fontos volt, hogy milyen *mintát* követnek a gazdálkodásban. Azaz az a probléma, amivel 1992 után találkoztak az új földtulajdonosok, jó ötven évvel korábban a szüleik, nagyszüleik előtt is felmerült. Volt azonban a két helyzet között néhány meghatározó különbség. Az egyik fontos tényező: 1945-ben az új földtulajdonosok gazdálkodó környezetben kezdhettek munkához; többségében maguk is mezőgazdasági munkából éltek – igaz, más volt a tudása annak, aki napszámosként, summásként kereste a kenyerét, és más követelmények elé állította őket az önálló gazdaság vezetésének az éves munka tervezésétől az értékesítésig tartó ciklusa. Az 1945. évi földosztás után a legtöbb újjazdának nemcsak az állatokat, hanem a gazdasági felszerelés egészét is ezekben az években kellett megvennie.

A földosztás utáni „kijózanodás” hamarabb következett be, mint a rendszerváltás utáni újjazdák esetében történt. Már 1947-ben, mire a falu állatállománya megközelítette a háború előtti szintet és befejeződött a gazdaságok újjá-, illetve megszervezése, világossá vált, hogy a 6-7 holdnál kevesebb földdel rendelkező birtokosok nem tudnak megélni a mezőgazdaságból. Változatlanul szükség volt arra, hogy az aktív munkaképes lakosság mintegy háromnegyede időszakos vagy állandó bérmunkát vállaljon – a saját gazdaság fenntartása mellett –, azaz nem nőtt meg jelentősen azon tulajdonosok száma, akik kizárólag földművelésből családjukkal meg tudtak volna élni.⁴ Általános gyakorlattá vált körükben, hogy tavasztól ősziig földet műveltek, időközben, ha lehetett, napszámosmunkát vállaltak; elszegődtek aratónak, és ősszel elmentek az építőiparba dolgozni, főként Budapestre jártak sokan segéd- és kubikmunkára. „Ugyanolyan gazdálkodásra kényszerültek, mint korábban a *D*, illetve *E* típusú gazdaságban élők.” Sárkány Mihály idézett tanul-

² A mezőgazdasági termelészövetkezet megalakulásának dátuma 1960. 1947 azonban az a határhő, amikor a II. világháború következményeit és a földosztást követően konszolidálódott a gazdálkodás.

³ Az 1945–1992 közötti időszakra utaló adatokban, közlésekben, következtetésekben Sárkány Mihály (1978) tanulmányában foglaltakra hivatkozunk.

⁴ Az 1949-es adatok szerint a 356 gazdaságból 220 volt 0,6–3,0 ha termőterület közötti és a 3,0–6,0 ha közötti is csak 98 kisüzemet regisztráltak.

mányában öt típusba sorolta a varsányi gazdálkodókat, mi itt a két legjellemzőbb csoport ismérveit idézzük fel.

E típus: rendszeresen munkát vállalók gazdasága. „150–160 család, a lakosság-nak körülbelül a fele, a földnélküliek és a 3 k. holdnál kevesebb földdel rendelkezők tartottak fenn ilyen gazdaságtípust”. „Piacközpontú volt a gondolkodásuk. A föld művelése magától értetődően a pillanatnyi körülmények szerint alakult, szó sem lehetett arról, hogy vegyes gazdaságot tartsanak fenn” (SÁRKÁNY, 1978, 85).

D típus: „Saját tulajdonban levő, kis teljesítményű mezőgazdasági üzemen alapuló családi gazdaság, amelyben egy vagy több családtag alkalmi munkavállalásra kényszerül. A lakoságnak 1/3-a tartott fenn D típusú gazdaságot. Ők 3–7 kat. holdon gazdálkodtak. Általános jegye volt ennek az üzemtípusnak, hogy mindent eladtak, amit lehetett.”

E két típusba tartozó gazdálkodók rendkívül érzékenyen reagáltak a piac követelményeire, változására, de nem csak azért, mert előnyösnek tartották a piacra termelést, hanem mert rászorultak a piacra termelésre. Ugyanakkor az önellátás bizonyos jegyeit minden háztartás magán viselte, mert alapvető élelmiszereket, még kenyeret sem lehetett a faluban vásárolni az 1940-es évek végéig.

Ami pedig a növénytermesztés termékszerkezetét illeti, az a rozs, bíbor (eladták a magot), búza (3 fajta), kukorica, lóhere, szarvashere, marharépa, cukorrépa, szőlő; a szalmát Salgótarjánba a kályhagyárba vitték eladni.

A befolyt jövedelmet a gazdák visszaforgatták a kisüzembe: gazdasági felszerelést vásároltak, földre, házra gyűjtöttek.

A következő időszak, az 1947–1956 közötti évek mint gazdálkodási minta nem igazán vehető figyelembe a kötelező beszolgáltatás miatt. A beszolgáltatás érintette az összes terméket, amit a faluban előállítottak: gabona, természetett takarmány, kukorica, burgonya, széna, tej, tojás, baromfi, marha, sertés, zsír, bor került beadási kötelezettség alá. Ez a teher torzította a gazdálkodás szerkezetét, piaci viszonyokról nem lehet beszélni ezekben az években.

„Közben 1948 tavaszán 10 család összefogott és elhatározták, hogy szövetkezetet alakítanak. Mint a többi hasonló, korán alakított szövetkezetnek, ennek is igen viszonytagságos volt a története. Az elfogadottságra jellemző, hogy 1960-ban mielőtt Varsány is szövetkezeti faluvá vált volna, 235 család tartott fenn önálló gazdaságot, és mindössze 33 tagja volt a termelészövetkezetnek. A 6–7 k. holdnál kevesebb földdel rendelkezők léptek be a tsz-be és ők voltak azok is, akik munkát kerestek a falun kívül. 1945 után folyamatosan nőtt a nem mezőgazdasági munkát végző férfiak száma, 1960-ra a férfiaknak alig több, mint a fele maradt a mezőgazdaságban, ezek jelentős része is vállalt hónapokra más jellegű, pl. kubikmunkát, sőt 1960-ra a szak- és betanított munkások száma elérte a kubikusokét és egyéb nehéz segédmunkát végzőkét” (SÁRKÁNY, 1978, 104).

1960-ban, a nagy szövetkezetesítés évében négy család kivételével valamennyi önálló gazda belépett a termelészövetkezetbe, amelynek összesen 490 tagja lett, akik 470 családból kerültek ki.

1972-es KHS felmérés szerint Varsányban 489 családi mezőgazdasági üzemet: 298 – 0,5 ha alatti; 165 – 0,5–1 ha méretű; 23 – 0,5–3 ha közötti nagyságút talál-

tak, ebből 285 volt az aktív termelészövetkezeti tagok, illetve alkalmazottak kezében. Ezek különböző címen juttatott háztáji földek voltak: termelészövetkezeti tagok, termelészövetkezeti alkalmazottak, termelészövetkezeti nyugdíjasok, erdőgazdasági alkalmazottak használták, illetve az állami tartalék földekből vették haszonbérbe. Nagyságuk 800–1600 négyszögöl (~0,29–0,57 ha) közötti kertek, illetve két magángazda és egy kertész tevékenykedett a faluban. A saját kézből levő mezőgazdasági üzem *kiegészítő jövedelmet* nyújtott a családoknak. Szempontunkból az az érdekes, hogy hogyan éltek a rendelkezésre álló lehetőségekkel. A hasznát az állattartás jelentette: tehéntartás a tejhaszon miatt, bikaborjúk nevelése és értékesítése, libahízalás; bizonyos években a sertéstenyésztés (ennek az ágazatnak a jövedelmezősége a tárgyalt időszakban sűrűn változott). Az állattartás alapját a háztájiban termesztett takarmány adta (kukorica, burgonya, lucerna, árpa), a földet a termelészövetkezet dolgozta meg gépekkel (természetesen ez a takarmánymennyiség kiegészítésre szorult). Kiegészítő jövedelemhez jutottak az állattartással foglalkozók, de a háztartási befektetések (telek, házépítés, bútorgyártás, lakodalmak megrendezése stb.) szempontjából meghatározó jövedelemhez a rendszeres havi kereset mellett.

A kisgazdaságot fenntartók másik csoportja számára a háztájiban termesztett növények, az otthoni ólakban nevelt állatok a saját háztartásban kerültek felhasználásra. A háztáji földet itt is a termelészövetkezet dolgozta meg gépekkel – fizetés ellenében. A termesztett kukorica, burgonya elegendő volt a saját háztartásban felhasználásra kerülő disznó, baromfi, nyúl felnevelésére. Minimális bevételt jelentett a baromfi, tojás eladása.

Tehát a saját, szűkebb értelemben vett közösség ezeket a mintákat nyújtotta az újjazdák számára: pár hektáron piacközpontú gazdálkodás. A család eltartásához, a továbblépéshez kettős jövedelemforrásra volt szükség mind a tsz előtti, mind a tsz alatti időszakban.

1992 után két nagyobb hullámban alakultak kisgazdaságok.⁵ Nézzük meg, hogy 2000-ben, kutatásaink kezdetén milyen üzemi birtokrendszer volt Varsányban:

0–0,5 ha	0,6–3 ha	3–6 ha	6–12 ha	12–30 ha	30–60 ha	60–300 ha
185	153	27	10	4	3	2

Összesen 384 gazdaság (HANN–SÁRKÁNY, 2003, 134).

⁵ Varsány a szécsényi kistérség része, ami Nógrád megye leginkább mezőgazdasági jellegű területe. A kistérség mezőgazdasági területeinek aránya 60%, melyből 43,4% az erdőterület és 2,2% a védett terület aránya. A kistérség területének 44%-a szántóföldi művelésre alkalmas terület A szántóterület átlagos aranykorona (17 AK) értéke elmarad a legjobb pásztói (21 AK) kistérségétől, de a lakosság nagyobb része él mezőgazdasági tevékenységből. A működő mezőgazdasági vállalkozások aránya 10–12%, ami messze felülmúlja a többi megyei kistérségét. A kedvező adottságok ellenére termelésre szakosodott szervezetek a térségben alig találhatók.

338 gazdaság 3 ha alatti termőterülettel bír a 384 gazdaságból. Ezen belül is meghatározó a 0,5 ha alatti kisüzemek száma. Ez a szerkezet közelebb áll a termelészövetkezet működése idején létezett háztáji rendszerhez, mint a földosztást követő birtokszerkezethez. Folytatódott tehát az a tendencia, amely szerint a mezőgazdasági kisüzem kiegészítő jövedelmet termel a családnak, esetleg vészhelyzetben (időszakos munkanélküliség) megtermelhetők benne a legszükségesebb termények a családi háztartás számára, jobb esetben eladásra is lehetőség nyílik. A föld nem nyerte vissza a tsz előtti időszakban betöltött szerepét és értékét. Nem vásárolnak a kisgazdaságok tulajdonosai földet, nem a nagyobb területű gazdaság kialakításában látják a család boldogulásának útját. A kisgazdaságok jövedelemtermelő képessége tőkefelhalmozásra, majd annak forgatására kevés. *A föld elvesztette korábbi jelentőségét.* Míg korábban a napszámos-, summásmunka, az építőiparban vállalt segédmunka jelentette a családi háztartás számára a kiegészítő – vagy annak tekintett – jövedelmet, addig ma a mezőgazdaságban, a kisgazdaságban végzett munka jelenti a családi költségvetés számára a kiegészítő jövedelmet. A mezőgazdasági munka, a kisgazdaság szerepének *megítélése* változott meg. Ennek tudatosításához, ahhoz, hogy tiszta fejjel, racionálisan gondolkodva, leszámolva az ábrándokkal, a megalapozatlan tettekre ösztönző családi és egyéni legendákkal, lehessen tervezni, el kellett telnie jó tíz évnek a rendszerváltás után.

A tsz többlépcsős felbomlását követően a kisgazdaságok vezetését a 45–55 évesek vették komolyan. Közülük is a volt tsz-tagok, akiknek megszűnt a munkahelyük, illetve a gazdaság más ágazataiból elbocsátott munkanélküliek serege. Mi a vizsgálatokat akkor kezdtük, amikor részben konszolidálódott a helyzet. Értem ez alatt, hogy a gazdálkodást folytatók az eltelt 8–10 év alatt megszabadultak az illúzióktól, ami a saját helyzetüket, lehetőségeiket illeti. Ez persze nem jelenti azt, hogy adott esetben mindenki racionális döntést hoz, de elérhetetlen elképzeléseik nincsenek már.

Néhány jellegzetes példa a kisgazdaságok típusaira. Szempontként azt fogadtuk el, hogy a tulajdonosoknak milyen céljai, indítékai voltak a gazdaság létrehozásával.

1. A tsz megszűnésekor már nyugdíjas házaspár.
2. Idős, nyugdíjas egyedülálló, akinek a máshol főállásban dolgozó családtagok segítenek.
3. Friss nyugdíjasok, munkanélküliek, leszázalékoltak, járulékosok a rendszerváltás következtében, azaz a gazdasági rendszerváltás kárvallottjai.
4. 35–40 évesek, akik erejük teljében voltak, már hozzászórtak a kettős jövedelemszerzéshez.

Nagyobb jelentőségű felvásárló, integrátor és feldolgozó a területen nem működik. A térség mezőgazdasági nagyüzemeit felszámolták, telepeiken mára döntően más irányú tevékenység folyik. A szécsényi kistérség mezőgazdasági művelésre alkalmas földterülete a megyei átlag alatt van, a jó termőterület az összesnek csupán 25%-a. *A gazdálkodási forma jellemzően kisüzemi.*

1. Az első csoportba tartozók meg akarták mutatni, hogy még képesek gazdálkodni, hiszen ők a kisemmizettek, akiktől, akiknek a családjától 1960-ban vagy még korábban elvették a földet, bekényszerítették őket a tsz-be, vagy el kellett hagyniuk a falut és az iparban vállaltak munkát. A visszakapott tulajdon feletti öröm, a bizonyítás vágya volt a hajtóerejük. Körülbelül tíz év kellett, hogy rádöbbenjenek, képtelenek folytatni a gazdálkodást. Nem érték el azt, amit elképzelték, hiszen nem volt elegendő tőkéjük újrakezdéskor, nem voltak gépeik, és „természetesen” nem racionális kalkuláció szerint, a megváltozott gazdasági körülményekhez igazodva, a '90-es évekhez alkalmazkodva próbálták gazdálkodni, hanem a tapasztalatukban élő harminc évvel azelőtti „önmegvalósítást” próbálták elérni. Egy dologban hasonlítanak a többi gazdálkodóhoz, ez pedig a gépek használata.

Varsányban a kisgazdaságokban a faluban működő vállalkozókkal végeztetik a gépi munkát: minden munkát, amit géppel lehet elvégezni. Mára kialakult, hogy ki kivel dolgoztat, ki melyik vállalkozóval végezteti a gépi munkát. A kiválasztásban nem mindig a racionalitás, a számítás a meghatározó tényező. Sokan panaszkodnak a gépi munka minőségére, azonban a vállalkozótól nem kérik számon a minőséget. Pedig nem szívességet kérnek, hanem a szolgáltatásért fizetnek. A vállalkozó több szállal kapcsolódik a megbízóhoz, nemcsak a helyi közösség tagja, hanem gyakran rokoni, szomszédsági stb. kapcsolat van közöttük, és ez a tény gátolja a tisztán gazdasági, piaci viszony kialakítását.

Úgy véljük, hogy az emberi erő tudatos kímélése, a gépi munka minél szélesebb körű alkalmazása – esetenként az elérhető haszon rovására – annak az agrotechnikai fejlődésnek a következménye, aminek tanúi voltak a ma gazdálkodók a termelészövetkezet működésekor.

Ennek a csoportnak a gazdálkodáshoz gyakran szüksége volt alkalmi munkásokra. Kikre gondoltak? Természetesen a családok korábbi, 1960 előtti alkalmazottaira, a volt cselédekre, illetve azok utódaira számítottak. Akik kezdetben, hogy megtartsák a jó kapcsolatokat, elmentek segíteni, miközben rossz néven vették, hogy még mindig cselédnek nézik őket. Rejtetten a korábbi kapcsolathálók éledtek újra, pedig 1960–1990 között a tsz-brigádokban, a faluból összeállt kubikus brigádokban, a nagyvállalatok kihelyezett telephelyein stb. új csoportok jöttek létre, mégis '90 után a saját gazdaságok munkaerő-szükségleteit az 1960 előtti munkásokkal próbálták megoldani azok, akik a családtagokon kívül kénytelenek voltak kézi munkaerőt alkalmazni.

Ennek a csoportnak nem volt célja a gazdaság bővítése, a földvásárlás. Nem terveztek hosszú távra. Az újonnan megteremtett gazdaságot akarták jól üzemeltetni, önmaguknak és a környezetnek megmutatni, hogy mire képesek. A visszakapott területet akarták megművelni, a még álló istállóba vettek tehenet.

PÉLDA

A már nyugdíjas házaspár a férj szüleivel együtt gazdálkodott 60 hold szántón, és 10 hold erdejük volt.

Kuláklistára kerültek. A férj muszos volt: öt évig katonaként építő században szolgált. A föld nagyobb részét már a kis tszcs alakulásakor elvették tőlük, a többi 60-ban

bevették a tsz-be. A férj 2-3 évet dolgozott a tsz-ben, majd elment egy budapesti székhelyű vállalathoz. Innen ment nyugdíjba.

Az asszony öt év után hagyta ott a tsz-t, és előbb az Elzett gyár helyi telephelyén, majd a galvanizálóban, utóbb egy szécsényi vendéglő konyháján dolgozott. Onnan ment nyugdíjba.

Három felnőtt, családós gyerekük van, akik nem élnek a faluban. A gyerekeket taníttatták. A szülők a rendszerváltás után kárpótlásként jutottak 7 ha földhöz, ami egy táblában van. A gépi munkát nem helyi vállalkozóval, hanem a szécsényi mezőgazdasági iskola traktorosával végeztetik. Ezzel a választással is a különállásukat akarják bizonyítani.

A házaspár még a '70-es években marhákkal kezdett foglalkozni munka mellett, kiegészítő jövedelmet látva ebben a lehetőségben. Volt úgy, hogy 5-6 tehenük volt és a szaporulat. A tejet felvásárolták és a borjúkat leadták. Ebből tellett a gyerekek taníttatására. A rendszerváltáskor megtartották a teheneket, igaz most már csak egy áll az istállóban, tavaszra lesz borjú is. Az asszony szerint megéri a tartás, mert a tejet eladja a háztól. Például Szécsényből kétnaponta jár ki egy asszony, aki elviszi a reggeli fejést, a többi a falubeliek, illetve tejfölt és túrót készít a háziasszony. A tejet 100 Ft-ért, a túrót 600 Ft-ért adta 2004-ben.

A kert nagy, 500 négyszögöl. Van benne málna, zöldség, krumpli. Málnát 2004-ben nem adtak el, mert kevés termett az aszály miatt. A kertet ezen év őszen a gazda maga ásta fel, ehhez tudni kell, hogy mindketten, az asszony és a férje is komoly betegségekkel küzd. A szomszédok nem nézik jó szemmel, hogy ilyen betegen ennyit dolgoznak öregségükre, amikor van nyugdíjuk és a gyerekeik sem szorulnak segítségre. *Ma már nem kelt tiszteletet az élete végéig keményen dolgozó parasztember eszménye!* Amit ők csinálnak, értelmetlen dacnak tartják. Az sem szimpatikus a környezet szemében, hogy amikor kézi munkára volt szükség, régi szolgálójukhoz fordultak, őket „ugráttatták”, akiktől elvárták, hogy menjenek, amikor szólnak.

2004-ben a 7 ha-on búzát, kukoricát, lucernát, olajnak való tököt termesztettek. Ezekre van piac, a lucerna pedig kell a marhának. 2004 őszen a földet használatra átadták az egyik, közeli településen élő gyereküknek, és csak annyit tartottak vissza belőle, amennyin megterem az egy tehénnek szükséges lucerna. Egy állatot megtartottak: egyrészt, hogy ne unatkozzanak, másrészt mert megéri nekik a tehénnel foglalkozni. Az istálló kívül, belül elhanyagolt. Ennek kapcsán érdemes szólni a *torz „önképről”*. Arról, hogy szinte mindenki meg van arról győződve, hogy ahogyan ő gazdálkodik, amit ő termeszt, az kiváló minőségű. Ha mégsem, akkor a hiba külső tényezőkben van.

A kukoricát és a búzát beviszik a keverőbe Szécsénybe. A kukoricáért 3800 q/Ft-ot kaptak. Idén 70 q termett. 2 q tökmag volt a fél holdon. (A felvásárlást az egyik nagygazda szervezte helyben, 44 Ft/kg-ért vitték el a terményt, de a pénzt még hónapokkal később sem kapták meg).⁶

A lányuk a szüleitől átvett földön olajnak való tököt akar termesztetni. Ez az utóbbi két év „slágere”. Amikor új terményt próbálnak ki, kis területen kezdik termesztetni, majd a következő 1-2 évben egyre többen vetik, így igen hamar csökken a jövedelme-

⁶ Nemcsak Varsányban, hanem a szécsényi kistérség egész területén „nem működik saját bázisú felvásárló szervezet. A kistermelőktől általában idényjelleggel, helyi megbízottak útján (málna, uborka, ribizske) vásárolják fel a termékeket. Jellemző a napi ár, ritka a szerződéses kapcsolat.”

zősége. Az, hogy valaki újnak számító növényt ekkora területen vessen el, ritkán fordul elő. Nagyon óvatosak a gazdák az innovációval, egész kicsiben próbálják ki az újat a kisgazdaságokban. A számítás: minimalizálni a kockázatot, megtermelni a háztartásba szükséges terményeket és ezen felül jövedelmet hozó növényvel foglalkozni. Lehetőleg kettő-hárommal. Valamelyik bejön. Szinte mindent gép csinál, nincs sok kézi munka vele. A rimóci tsz vezetője sok földet vett bérebe, azon idén tőköt természetett és hozott be Németországból a sajtóláshoz szükséges gépeket. A házaspár lánya velük egyezett meg az együttműködésben. (A tsz-vezető feleségének a szülei a házaspár szembe-szomszédai voltak).

Egy-egy új termény, mint például olajnak való tők, fekete ribizli, bodza bevezetése a kisgazdaságokban mindig személyes kapcsolatok következménye. Nem a szakirodalom, a piaci viszonyok követése, a szélesebb körű tájékozódás, az egyéni kezdeményezés segíti az innovációt, hanem külső hatásra kezdenek valami újba. Például megjelenik valamelyik hűtőház felvásárlója, aki a következő évre nagyobb mennyiségre több gazdával köt szerződést.

2. Már az 1970-es években a fiatal házások minél hamarabb építkezésbe fogtak az esküvőt követően, hogy önállóan, a szülői családtól külön éljenek. Korábban Varsányban az ifjú férj családjához költöztek a menyecskék, ami nem kevés súrlódást okozott a további együttélésben. Ennek az atomizálódásnak lett a következménye, hogy csak 80 év felettiek több mint harmincan élnek egyedül, jobbára több generáció együttélésére tervezett családi házban. Az egyedül élő özvegyek (vagy később özvegygé váltak) is visszavették a földet. Az, aki bírja, maga is dolgozik a földben, de a kertben mindenképpen, a család pedig használja a szülő nevének levő birtokot.

Amúgy is gyakran fordul elő, de ennél a csoportnál szinte szabályszerű, hogy a fiatalok tervezik meg a gazdálkodást, ők döntenek minden fontos kérdésben. Különösen így van ez, ha özvegyasszony a „gazda”. Ez a változás nemcsak a férfi-nő szerep értéke mentén alakult így, hanem az idősebbek elfogadják a náluk tanultabb és főleg tájékozottabb fiatalok ötleteit, érveit.

PÉLDA

A tsz-nyugdíjas özvegyasszony visszakapott 3,5 ha földet. Gyerekei közül a hozzá közelebb álló lányával és annak családjával dolgozta meg. Az évek folyamán a fiának átadott 1 ha-t használatra, haszonbérbe 1,5 ha-t (az állami támogatás felét kapja a bérlőtől), és 1 ha-on gazdálkodnak a lányáékkal, akik gyakorlatilag csak hétvégén és a szabadságuk alatt tudnak a földdel foglalkozni. Az 1 ha-on szinte évente mást termelnek, mindig az éppen kurrens terméket, amiért jó pénzt kapnak, és géppel művelik meg. Állatot, disznót, csirkét, kacstát csak saját használatra nevelnek, a fiatalabbak egy része a szülők portáján.

A málna még az otthonról már szinte ki sem mozuló emberek kertjében is megterem, abból van plusz jövedelmük.

A krumpli, zöldség minden háznál megterem. A zöldséfélek között több olyan növény is van (pl. zöldbab, zöldborsó, paraj, sóska), amit csak a hűtőládakorszak óta természetnek nagyobb mennyiségben.

3. Ez a legnagyobb csoport, de nem a legheterogénebb, ami a kisgazdaság vezetését jelenti. Számukra fontos, hogy mindent megtermeljenek a háztartás számára, és még eladható áru is legyen. A tsz felbomlása után eltelt 10 év alatt azonban gyakran változott a gazdálkodás szerkezete. Egyesek időközben találtak kereső foglalkozást, mások különböző mellékállásokkal, szezonmunkával, napszám vállalásával próbálkoznak. Fiatal házaspárok kisgyerekekkel – hosszabb ideig – nincsenek közöttük. Még ebben a csoportban is a különböző termékek eladásából befolyt összeg csak kiegészítő jövedelem a nyugdíj, a gyes, a különböző segélyek és a főállásból származó jövedelem mellett.

PÉLDA

A házaspár a tsz felbomlása után 4 ha földet kapott vissza a szülői tulajdonból. Nem akartak gazdálkodni, hiszen a szülők, amikor beléptek a tsz-be, mindent bevettek: földet, állatokat, gépeket. Az asszony tsz-tag volt ugyan, de csak öt évig. A tsz időszakban nem gazdálkodtak otthon, állatokat sem tartottak. Az asszony 1992-ben ötven évesen előnyugdíjba ment, a férjnek volt munkahelye. A tsz-ből egy varrógépet hozott ki, és kiíratte a melioráció ráeső részét. Mihez kezdett '92-ben? Az asszony a háznál 7 évig vizonteladóként tápeladással foglalkozott. Ez volt számára a biztos pénzbevétel.

Ma már csak 1 ha földjük van, a többi eladták. Az 1 ha-on búzát, kukoricát, burgonyát termesztenek; nyulat, tyúkot, disznót tartanak saját felhasználásra. Az előző években a többi gazdálkodóhoz hasonlóan nagyobb területen ültettek burgonyát, azonban az utóbbi években csökkent a jövedelmezősége, és a többi gazdálkodóhoz hasonlóan ők is visszafogták a vetésterületet. Amíg nagyobb mennyiségben termeltek, a betakarítás után fogadtak utánfutós autót, és járták a városokat, ott értékesítették maguk a termést. Ma már nem éri meg krumplival foglalkozni.⁷

A többi gazdálkodóhoz hasonlóan ők is foglalkoznak olajnak való tők termesztésével. „Természetesen” nem maguk mentek utána, a vállalkozó kereste meg a gazdálkodókat a lehetőséggel. Mindenki óvatos egy új termék bevezetésékor, ezért kis területen vetik. A szántás, ültetés, műtrágyázás, gépi felszedés, mosatás, szárítás költségeit ki kell fizetni, a kapálást, tisztázást, összehordást maguk végezték. A gépi munkák költségeinek megfizetése után is hozott hasznot a 9 q tökmag.

1/2 ha területen átlag 40-50 q búzájuk terem. Egy része kell az állatoknak, a többi eladják. Erre több lehetőségük van: szomszédok, rokonok egymás közt árulják vagy cserélik, a szécsényi malom felvásárolja, illetve ismeretség révén másik faluban értékesítik. Mindig azt a lehetőséget használják ki, amelyik a legnagyobb hasznot ígéri. A házaspár úgy tartja, hogy föliázni nem érdemes, mert Szécsény nem elég nagy város, kicsi a felvívő piaca, a föliához komoly befektetésre van szükség, nem is szólva a vízdíjról, fűtésről. A piacozáshoz pedig nem szoktak. Véleményük szerint föliázni ott érdemes, ahol közel a konzervgyár.

⁷ A szécsényi kistérségben „a szántóföldi növénytermesztésben meghatározó a gabonafélék termesztése, területe 50–56%. A búza vetésterülete 1997 óta folyamatosan csökken, a jövedelmezőségi és az időjárási viszonyoknak megfelelően. Változó az ipari növények termesztése (napraforgó, sörärpa), kisebb a fehérje-takarmánynövények volumene (lucerna, csillagfűrt), jelentősebb a kukorica termőterülete. A körzet egyik fő árbevételi forrása a burgonya, amit évente változóan, olykor a megyei termőterület 40–45%-án termesztnek.”

A kert 350 négyszögöl, ami részben konyhakert, másrészt málnát termesztenek benne eladásra. Málnát azonban nemcsak termesztenek, hanem a férj, aki az ÁFÉSZ-nál főfelvásárló volt, most is evvel foglalkozik, igaz, kisebb méretben. A faluban hat helyre vihetik az emberek a málnát, és onnan szállítják tovább a hűtőházakba. Az övék az egyik gyűjtőhely. A vállalkozó, aki továbbviszi az árut, kilogrammonként 8 Ft-ot fizet a begyűjtésért. Az áru kíséréseért plusz juttatás jár. Kapcsolatai megvoltak előző munkájából adódón, azonban az önállósuláshoz tőke kellett volna és kockázatvállalás, így csak egy láncszem maradt a kereskedelmi sorban. Jellemző részlet, hogy a vállalkozó a főfelvásárló rokona. Így mind a ketten nagyobb biztonságban érzik magukat. Idegennel „nem állt volna össze”.

Az állattartás véleményük szerint nem hoz hasznot. Közvetlenül a tsz felbomlása után a faluban többen próbálkoztak tehéntartással. Fogadtak gulyást, több tíz tehén volt a házaknál, aztán az ismert tejfelvásárlási gondok miatt lecsökkent az állomány. – 2004-ben 102 marha, ebből 88 tehén volt a kisgazdaságokban.

A család minden tagjának van östermelői igazolványa. Eladnak búzát, málnát, esetenként nyulat. Gazdasági naplót nem vezetnek. Tervük: amennyiben valóban megépül a hűtőház a földjük közelében, úgy felhagynak a takarmány termesztésével és az egész területet beültetik málnával. Ez azonban „nagyon kockázatos”, hiszen ha nem jön be, nincs semmi hasznuk, míg most csurran-cseppen.

Az asszony hét emberre főz. A házaspárral lakik az egyik öregsülő. A lánya családjának ellátását a fiatalok segítségével értékeli az asszony, és örül annak, hogy minden nap nála van a család. A lányuk és a vejük segít a gazdaság körül, munka után.

PÉLDA

Hárman vannak a háztartásban. Az asszony 1981–1992 között a tsz-ben dolgozott a növénytermesztési ágazatban: kapált, málnát szedett. A tsz felbomlása után kilenc évig nem talált munkát, nem volt kereső foglalkozása, most már nyugdíjban van. A férj rokkantnyugdíjas (traktoros volt a tsz-ben), a fiúk a gyertyagyárban dolgozik, festő szakmunkás, de ebből nem tudott megélni. '90 előtt a munka mellett rendszeresen 2 anyakocát tartottak, 40 süldő volt, kecskékkal is foglalkoztak. Az értékesítés a tsz-en keresztül történt. A háztáji földben búzát, napraforgót és krumplit termesztettek, a tsz-től 300 négyszögöl málnást gondoztak kb. 12 éven át.

A tsz felbomlása után tehéntartással foglalkoztak, ma már csak egy tehenük van és annak a borja, mert nem tudják a tejet értékesíteni. A magyar tarka naponta 18-20 liter tejet ad. A nagyját túrónak dolgozzák fel, azt jobban elviszik a helybéliek, mint a tejet vagy a tejfölt. Azért választották az állattartást, mert könnyebb munka, mint a növénytermesztés, háznál van, és nem kell vele egész nap foglalkozni.

2 hold és 800 négyszögöl (~1,15 ha) földjük van, takarmányt termesztenek az állatoknak (disznót is tartanak saját használatra) és burgonyát. 1 1/2 holdat lucernával ültettek be, a kaszálást géppel végeztetik, a férfi unokatestvére végzi a munkát. Vetésforgót alkalmaznak. 400 négyszögöl területen eladásra termelnek uborkát, málnát. A málna új telepítés. Fejőgépet vettek még az önállósodás kezdetén, amikor több tehenet tartottak. A takarmányföldet műtrágyázzák. 2 és 1/2 hold földet eladtak az egyik helyi mezőgazdasági vállalkozónak (az egyik darab 8625 négyzetméter volt, 124 ezer Ft-ot kaptak érte, aranykoronánként 6 Ft-ot számítottak). A család minden tagja kiváltotta az östermelői igazolványt, és felveszik a föld és a tehén után járó támogatást.

4. A tsz felbomlásakor 35-45 éves korosztály már beletanult, beleszokott a ket-tős jövedelemszerzés módjába, ismerte a technikáit, céljai voltak a kiegészítő jövedelemmel. Ők fiatal házasként általában telket kaptak otthonról, majd házépítés-be fogtak, kalákában. A kiegészítő jövedelem kellett az OTP-kölcsönök törlesztésére, a ház belső berendezésének befejezésére. Ebben a korosztályban a férfiak java már szakmát tanult, a nők között nem annyira szakmunkások, mint inkább középiskolát végzetek vannak. A rendszerváltás idején arra törekedtek, hogy a szülők jogán visszacapott földet megművelve fenntartsák korábbi életszínvonalukat, eleget tegyenek a hiteltörlesztéseknek stb. Nem másoknak akarták megmutatni, mire képesek, lehetőséget láttak a gazdálkodásban a korábbi életvitel folytatásához. Voltak közöttük olyanok, akik a '90-es években elvesztették munkájukat, akkor a gazdaság jó támasznak bizonyult, azonban munkanélkülivé válva nem arra törekedtek, hogy akkora gazdaságot hozzanak létre, amekkora eltartja a családot, hanem arra, hogy munkahelyet találjanak az iparban vagy a szolgáltatásokban. Ez a korosztály már tudta, mit jelent a fizetett betegállomány, a társadalombiztosítás, és törekszik a nyugdíjjogosultság megszerzésére. Erre nem nyújt lehetőséget a mezőgazdasági kisüzem. A rendszerváltás ezt a korosztályt ereje teljében érte, és a munkahelyi leépítések nem ráztak annyira meg, mint az előttük járókat. Könnyebben alkalmazkodtak az új helyzethez mentálisan is.

Ennek ellenére ez a réteg sem törekedett a mezőgazdasági kisüzem felfuttatására. Nem szoktak hozzá, hogy a tőkájukat a gazdaságba forgassák vissza, minden jövedelem a fogyasztást szolgálta: a ház, a ház berendezése, háztartási eszközök beszerzése, autó vásárlása és természetesen a gyerekek eltartása, taníttatása, gyűjtögetés a fiatalok önállósodására.

PÉLDA

A házaspár 36, illetve 40 éves volt a tsz felbomlása idején. A férjnek van állandó munkája, az asszony 2004 második felében munkanélküli segélyen volt. Ma már két felnőtt fiúk van. Az idősebb idén nősült, a szakmája burkoló, a fiatalabb jelenleg egy dél-magyarországi nagyvárosban dolgozik, hetente jár haza. Az idősebb, nő, kisgyermekes fiú a faluban lakik. A korábbi szokástól eltérően nem telket kaptak és azon kezdtek el építkezni, hanem szülői segítséggel régi házat vettek, azt újították fel. Ez a megoldás elképzelhetetlen lett volna az 1970–80-as években.

A szülők 4 ha szántón gazdálkodnak. Minden évben disznót tartanak. 2004-ben három vágtag, leadásra nem tartottak. Csirkét készen vesznek, kacsát tömnek, de csak saját fogyasztásra. A földet a család maga műveli meg, a fiúk esetenként besegítenek. Szántani maguk szántanak, Németországból hoztak be használt, jó állapotú traktort. Van hozzá műtrágyaszóró és eke. A permetezést, gyomirtást, vetést azonban vállalkozóval végeztetik. 2004-ben kukoricát és olajtököt vetettek, majd a kukorica helyébe őszi búzát, 3 ha-on, a maradék területbe kukorica kerül. Azért termesztenek kukoricát és búzát, mert a művelés teljesen gépesített és az értékesítés megoldott: a kukoricát Szécsénybe viszik be a keverőbe, a búzát a malomba.

1500 tő málnájuk van, ebből az idén 7 q-t értékesítettek, általában 25 q szokott teremni. A málnaszedéshez a család kevés, asszonyokat hívnak, akiknek visszasegítenek, ritkán napszámot fizetnek.

Ki szokták számolni a nyereséget, 2004 azonban rossz évnak számít, hiszen málna alig termelt, és az olajtököt is csak elvitték, de nem fizették ki. Úgyhogy a házaspár állítása szerint „ebben az évben se haszon, se bukás”.

A földet meg akarják tartani, nem akarják eladni, hiszen van rajta egy kis haszon, és félnek a munkanélküliségtől. Mostanában a faluban elindult a föld eladása. A nagygazdák felvásárolják vagy bérebe veszik. „Nincs nagy haszon a földön, de betakarításkor egyben visszkapjuk az apránként kiadott pénzt” – ugyanígy értékelték a '70-es években a háztáji rendszert. „A '90-es évek elején elhúztak a nagyobb gazdák. Ők kapják az állami támogatásokat, még ál-haszonbérleti szerződéseket is kötnek ennek érdekében. Remélem, hogy az uniós pénzekből a kicsiknek is jut”.⁸

Nézzük, mi az a haszon, amit kitermelnek:

- az olajtökért (6 q, 45 kg) kapnak nettó 135 ezer Ft-ot (46 000 Ft/q). A betakarítás, magozás, szárítás, valamint előtte a vállalkozó által végzett vetés (0,80 Ft/nm²), (a szántást és a kapálást maguk végezték) után maradt a 135 ezer Ft haszon a 6,45 q olajnak való tökön. A betakarítás embert próbáló szezonmunka, ugyanis órára be van osztva a gép ideje (mindenkinek kis területe van), hozzá kell alkalmazkodni, várni kell a szállításra, bemenni Szécsénybe az átvevőhöz stb. Volt úgy, hogy az adatközlő 24 órát talpon volt férjével;
- a kukorica q-ja 3808 Ft volt 2003-ban. 2003-ban 3 ha-on 114 q kukorica termelt, ez ~450 ezer Ft bruttó. Kiadások:

mélyszántás	40 ezer Ft
2×2 q műtrágya	8 ezer Ft
műtrágya bedolgozás	3 ezer Ft
vegyszerezés	51 ezer Ft
betakarítás	22 ezer Ft
tisztítás, szárítás, rostálás	37 ezer Ft
összesen	161 ezer Forint.

Maradt ~300 ezer Ft haszon a 3 ha-on.

Egy másik gazda által közölt adat szerint amennyiben a vállalkozó szánt, vet (aki vet, az adja a vetőmagot is), műtrágyáz, vegyszerez és arat, egy hold kb. 25 ezer Ft-ba kerül. Ez átszámolva ha-ra megközelítőleg 60 ezer Ft. A haszon függ természetesen egyazon évben a föld minőségétől, a vetőmag minőségétől, a kapálástól, így a hozam is változó.

Valószínűleg mindkét adatsor pontatlan, ugyanis nincs a vállalkozók által kért munkabérek között ekkora különbség, és ami szembeötlő, a saját maguk végezte munka értékét nem vették figyelembe a gazdák;

⁸ A térségben természetesen jelen vannak a nagygazdálkodók, a szolgáltató cégek is jelentős földterülettel, gépparkkal. A vállalkozók is több lábon állnak, viszonylag kevesen sorolhatók azok közé, akik csak a mezőgazdasági termelésből élnek meg. A pályázati lehetőségekkel élnek, látványosan bővítik a gépparkjukat, ők végzik a gépi munkát a kisüzemekben.

- 1500 tő málnabokron 2004-ben az aszály miatt csak 7 q termés volt;
- a 3 disznó tartása, hizlalása a családi háztartás számára. Ennek a tételnek a költségét sem a termelés, sem a fogyasztás oldaláról nem számolták ki.

Itt jegyezzük meg, hogy általában a munka végeztével, azaz aratás vagy behordás után történik az elszámolás. Tehát nem apránként, munkafázisonként fizetnek a gazdálkodók a gépi munkáért. A pontos összeget, amit fizetniük kell, nem ismerik. Csak hozzávetőleges számítás történik előre. Változhat a munkabér pl. az időjárási viszonyok miatt (nagy sár, az aszály miatt túl kemény talaj, függ attól, hol szerezte be a vállalkozó a műtrágyát, vegyszert stb.).

A gazdálkodás a kisüzemekben a tsz felbomlását követő 10 év alatt jelentős változáson ment át. Egyértelművé vált, hogy a gazdálkodásból származó jövedelem kiegészítésként szolgál a főállásból származó jövedelem, a nyugdíj, gyés, munkanélküli segély mellett (2002-ben 335 östermelői igazolványt adtak ki a faluban).

Ez a tény tudatosult a gazdálkodókban, ezt szolgálja a termékszerkezet megválasztása.

A termékszerkezet pedig egyrészt az önellátást szolgálja, a piacra szánt termény megválasztásában pedig a minél kisebb kézi erő alkalmazása a szempont az igen népszerű bogyós terményen, a málnán kívül.

A kockázatvállalást minimálisra csökkentik. Új monokulturás telepítés – málna, fekete ribizli, bodza –, 2, maximum 3 ha-on fordul elő, ez is csak az utóbbi három-négy évben.⁹

A kisüzemek működése kezdetén azt a termékszerkezetet alkalmazták, ami sikeresnek bizonyult a háztáji földön. A tsz-ben 19féle növényt termesztettek. Nagy területen búzát, napraforgót, kukoricát és málnát. Ezenkívül: borsó, lencse, csillagfürt, lóbab.

Ma a kisgazdaságokban általában búzát, kukoricát, málnát, uborkát és tököt termesztenek. Ezek termése eladható. Pár éve még a burgonya volt a legjövedelmezőbb. Csakhogy akkor több szolgáltatást a tsz biztosított a szántástól, állatkihelyezéstől a biztos felvásárlásig. Ez a kapcsolatháló szétszakadt, az emberek pedig lassan tudatosították, hogy másikat kellene kiépíteni. Többségüknek nem sikerült.

Információt kellene szerezni, képezni magukat, utánamenni a lehetőségeknek. Furcsa többszólamúság alakult ki. Részben éltek abban az ábrándképben, ami megmaradt bennük tapasztalatként, családi hagyományként az egyéni gazdálkodás időszakából, másrészt a tsz–háztáji szimbiózis tapasztalatai (termékszerkezet, gépi munka felhasználása mint legjellemzőbbek) és a rájuk szakadt teljes önállóság követelményei, az igazodás kényszere a piaci viszonyokhoz. Ennek a követelménynek megfelelni a leggyengébb „láncszem” a gazdálkodásban.

A falugazdász az egyetlen biztos pont, és gyakorlatilag elvárják, hogy „házhöz jöjjön” a felvásárló, házhöz jöjjön az új terményt bevezető, pl. konzervgyári ügy-

⁹ A térség agrártermelési struktúrája mára válsághelyzetbe került. A szövetkezeti időkből örökölt termelési struktúra, az adott méretek és a gépesítettségi szint mellett nem gazdaságos. Jellemző, hogy nagyon lassan törnek be a területre az intenzív, tőkeigényes termesztési eljárások és kultúrák, illetve azok, amelyek fejlettebb műszaki hátteret igényelnek.

nők. A termék értékesítése céljából a minimális kockázatvállalásra, összefogásra sem hajlandók.¹⁰ Gondolok itt a legközelebbi város piacának felkeresésére, netán közösen bérelt teherautón a nagybani piacra felvinni az árut.

A téli időszakban a nagyobb termelőrendszerek képviselői tartanak előadásokat helyben, amelyeknek a látogatottsága alacsony.

Minden közösségben akad egy-egy ember, aki az innovációra érzékeny, a többség megvárja az eredményt, és ezután dönt az új termény bevezetéséről, akkor is óvatosan, kicsiben próbálja ki.

Nagyobb tőkebefektetést nem eszközölnek a kisgazdaságba. Ennek legjobb példája a kisgépek, például kis teljesítményű traktorok és tartozékaik szinte teljes hiánya a kisüzemekben. Arra a kérdéseinkre, hogy mit tennének, ha nagyobb összeghez jutnának, pl. lottón nyernének, tipikusan nem a mezőgazdasági beruházást jelölték meg.

A kisüzemek fenntartói természetesen panaszkodnak a gazdálkodás feltételeinek hiányosságaira, az állami támogatás elmaradására, és vonatkozási pontként a nagyobb gazdaságokat hozzák fel példának. Általános vélemény, hogy nagy támogatásokat kapnak a mezőgazdasági vállalkozók, és csak ők. Példát, összeget, részleteket nem tudnak mondani.

A mindennapi érintkezésben még nem látszik, mekkorára nyílt az olló a kisgazdák és a mezőgazdasági vállalkozók között. A rétegek közötti újfajta kapcsolatrendszer kialakulásának érzékelése azonban tetten érhető az ilyen típusú véleményekben: „A tsz előtti időben összefogtak az emberek, ma vállalkozók vannak, mindenért fizetni kell, gépi munkáért és napszámért.”

A bevezetőhöz visszatérve: a háború előtti kisüzemi típusok kiindulási pontnak jónak bizonyultak a mai kisüzemek rendszerezéséhez, azonban bármennyire is lát-szólagos a hasonlóság, a valódi folytonosságot a termelőszövetkezeti háztáji gazdálkodás jelenti. A háztáji gazdálkodásból származó jövedelem a főállásból származó keresetet egészítette ki. Ma is jövedelemkiegészítő szerepe van. A kistermelő, ami pénzt megkapott, azt föléltte: házat épített magának és a gyerekeinek, bútort vett, autót vett, a gyerekeit taníttatta, és megjelent a presztízsfogyasztás. Nem maradt forgótőkéje, és nem is kellett, hiszen a termelőszövetkezet a vetőmagot biztosította, a gépi munkát úgyszintén, és levonta a keresetből. És ami igen lényeges, a felvásárlásra sem volt gondja a kistermelőnek. Zárójelben jegyezzük meg, hogy más volt a helyzet a szakszövetkezetekben, aminek az az eredménye, hogy a rendszerváltás után a kisgazdaságok jobban boldogultak, mint a volt termelőszövetkezeti falukban az újgazdák. A varsányi kisgazdaságokban ma sem marad forgótőke, ezért nem jelentek meg a mezőgazdasági kisgépek, ezért végeztetik a gépi munkát a vállalkozókkal, és ez az oka, hogy kevesen vállalkoznak önállóan a saját termény értékesítésére.

BODROGI Tibor (szerk.)

1978 *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához.* Budapest, Akadémiai

HANN, Chris–SÁRKÁNY Mihály

2003 *The Great Transformation in Rural Hungary. Property, Life Strategies, and Living Standards.* In: *The Postsocialist Agrarian Question.* 117–141. Münster, LIT Verlag

Népszámlálás

2001.6. Területi adatok. 6. 13/II. Nógrád megye. KSH 2002.

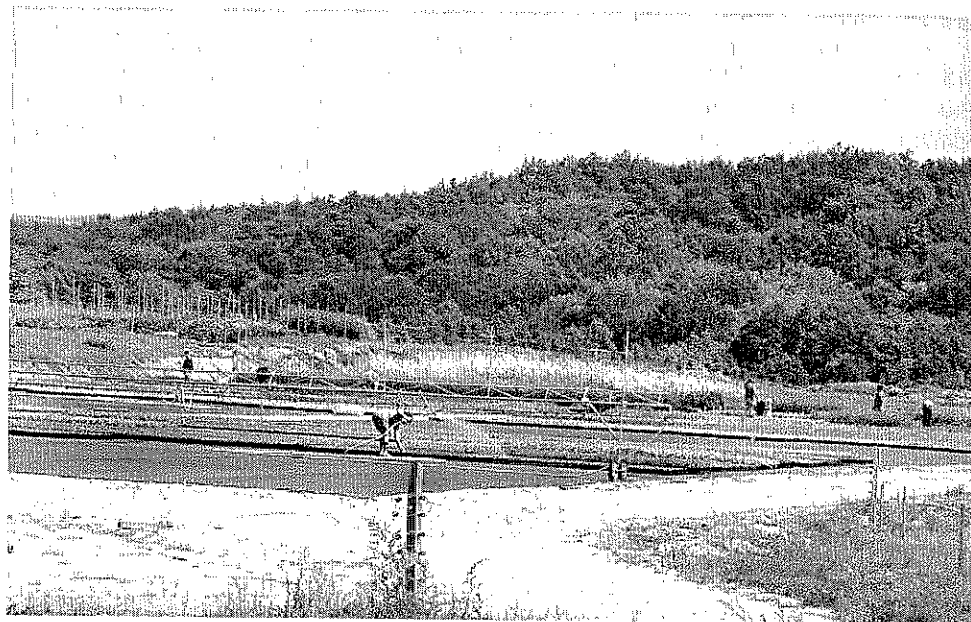
A kistérségre vonatkozó adatok: www.klaszter.hu:szécsényi_helyzetleiras.doc

SÁRKÁNY Mihály

1978 *A gazdaság átalakulása.* In: BODROGI Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához.* 63–150. Budapest, Akadémiai

¹⁰ Az integrátorok és a különböző felvásárlók nem telepedtek meg a kistérségben.

KÉPMELLÉKLET

1. kép. Modern kertészet (Fotó: Máté György, Nagyrákos 2002)

2. kép. Falusi turizmus (Fotó: Máté György, Nagyrákos, 2002)

3. kép. Koszorúkészítés otthon (Fotó: Máté György, Nagyrákos, 2002)

SMALL FARMS IN VARSÁNY

The socio-ethnographic research undertaken between 1971–1975 in Varsány (Nógrád County) was repeated between 2001–2005. In our study we show what kind of models existed from the previous period for new smallholders setting up small-scale agricultural plants, namely from before 1960 when agricultural co-operatives were established, the period of collective farmsteads, and from what other sources they acquired information on how to organize a farmstead. Before 1960, small farms (0.1–3 hectares) were characterized by market-oriented agriculture. Supplementary income (migrant work, summer harvesting, seasonal work) was needed for the support and advancement (the purchase of land) of the family. The situation was similar in the period of agricultural co-operatives, but the supplementary income was ensured locally, by the co-operative, in the form of smaller plots of land on which families could grow, produce or practice animal husbandry privately (plots of 2,856–5,712 square meters). The direction of investments changed: the primary goal was to build a house, furnish it, and educate children. These models existed for the new small farms formed after the transformations in 2000, and there is a need for supplementary income, since out of 384 farms 338 own a plot land of between 0.1 and 3 hectares. Agricultural work and the role of small farms have changed. Farming is still market-oriented today, but this does not form the base of a family's livelihood. Agricultural work has become a source of supplementary income. The production profile is continuously transforming in accordance with the market, and what is quite striking is the demand for mechanization. This latter is the "tradition" of the period of agricultural co-operatives.